

Látókör

Garami Erika–Szabó Ildikó

Szakképzés, munka, társadalmi közérzet

A Fővárosi Pedagógiai Intézet 1993 nyarán végzett kutatása során arra kerestük a választ, hogy Budapesten a különböző szakképző iskolákat elvégző fiatalok hogyan boldogulnak a munkaerőpiacon azzal a tudással, amellyel az iskola útjukra bocsátja őket. Úgy véljük, elsősorban ebből a szempontból van jelentőségük mindazoknak a problémáknak is, amelyek az iskola működésével kapcsolatban felvetődnek.

Fővárosi fiatalok a szakképzésről és a pályakezdésről

Az, hogy az iskolai képzés mennyire készíti fel a fiatalokat a munkaerőpiacon való megjelenésre, mennyire „ad a kezükbe” piacképes, eladható vagy legalábbis konvertálható tudást, vagy mennyire teszi lehetetlenné számukra egy biztos egzisztencia megteremtését, az utóbbi években még fontosabbá vált, mint korábban. Ugyanis egy 1993-as, a TÁRKI-ban készített, 5000 fős, országos mintán végzett kérdőíves felmérés eredményei szerint jelentősen megnőtt a munka nélküli fiatalok aránya már a 14–18 éves fiatalok körében is. Míg 1990-ben körülbelül 3 százalék volt az ilyen helyzetben lévő fiatalok aránya, addig 1993-ra ez az arány már elérte a 10 százalékot. Ez azért is hihető, mert ez az 5000 fős minta a legfontosabb demográfiai, társadalmi jellemzők mentén jól reprezentálta a mai Magyarországon 14–18 éves fiataljait.

Mostani, közel 600 fős, budapesti mintán végzett vizsgálatunk eredményei is nagyon elgondolkodtatóak a szakképzési rendszerből kikerülő fiatalok helyzetét illetően. Ugyanis még az országos vizsgálatnál is kedvezőtlenebb eredményeket kaptunk arra vonatkozóan, hogy mi történt a fiatalokkal az iskola elvégzése után.¹ A felvétel időpontjában a kérdezett fiatalok 65 százaléka dolgozott, 15 százalékuk tanult valamilyen oktatási formában (tehát nem feltétlenül nappalin és iskolai keretek között), és 21 százalékuk nem is tanult, nem is dolgozott, hanem munkanélküli volt (illetve néhányan éppen sorkatonai szolgálatukat teljesítették).

A munkanélküliek magas aránya felhívja a figyelmet arra, hogy a jelenlegi szakképzési rendszer súlyos problémákat, feszültségeket, megoldatlan helyzeteket hordoz magában, illetve teremthet a belőle kikerülő fiatalok számára. A szakképzéssel összefüggő problémák a fiatalok egész későbbi élete alakulására, a „felnőtt” világba való integrálódásukra is komoly hatással lehetnek.

E megfontolásokból kiindulva azt kívánjuk megvizsgálni, hogy az a fajta (szak)képzettség, amelyet a fiatalok az iskolákban kapnak, mennyire teszi számukra lehetővé, hogy helyt tudjanak állni a munkaerőpiacon, vagy mennyire teszi

¹ Mivel egyes csoportok tényleges arányuknál nagyobb, mások kisebb arányban kerültek be a mintába, azt súlyozással korrigáltuk. Így a feldolgozott esetek száma 589 lett.

szinte lehetetlenné számukra a munka világába való beilleszkedést. Vizsgálatunk anyagából részleteket adunk közre.

A szakképző iskolák képe a vélemények tükrében

A szakképző iskolák piaci értéke

A szakképzettséggel rendelkező pályakezdő fiatalok iskolaképét három szempontból elemezzük:

1. Hogyan ítélik meg a fiatalok szakképző iskolájukat a képzés szempontjából?
2. Mit gondolnak az iskolák pályaszocializációs tevékenységéről?
3. Hogyan értékelik utólag szakma- és iskolaválasztásukat?

Az életpálya sikeres alakulása maga is sok tényező együttes eredménye. Közöttük a család után az iskola szerepe a legjelentősebb. Az iskolák sikerességének kétségtelenül az egyik legfontosabb „objektív” mutatója az, hogy a belőlük kikerültek milyen arányban dolgoznak (és milyen kacsikaroringókon keresztül jutnak el jelenlegi munkahelyükhöz) vagy folytatják tanulmányaikat, illetve válnak munkanélküliekké. Vizsgálatunk tanúsága szerint ebben az értelemben a többség sikeresnek számít. 65 százalékuk dolgozik, 15 százalékuk pedig tanul. Mindössze 17 százalékuk munkanélküli, további 4 százalékuk pedig különböző okok miatt, de saját akaratából nem dolgozik. Összesen tehát 21 százalékuknak nincs munkája.

Az iskola „eredményességéről” nemcsak objektíve beszélnek a már sínen lévőik és a még munkanélküliek arányait mutató számok. Az iskolai évek mérlegét személyesen is megvonja mindenki, aki kikerül falai közül. E szubjektív megmértetés egyenlege a vélemények szintjén jelenik meg. Az egykori szakképző iskolára vonatkozó véleményeket az érintettek aktuális helyzete is befolyásolja: abból a szempontból is markáns különbségeket találunk közöttük, hogy jelenleg mi a megkérdezett fiatalok státusza. Ezért a véleményeket az „output”: az iskolából kikerült fiatalok jelenlegi helyzete felől is meg kell közelítenünk.

Másrészt azonban az is egyértelmű, hogy az „input”: az iskola jellege, szintje és a képzés formája önmagában is valószínűsíti a több vagy kevesebb sikert. A fiatalok 61 százaléka ipari, 32 százalékuk szolgáltatói (vendéglátóipari, kereskedelmi, egyéb szolgáltatói), 4 százalékuk közgazdasági és 2 százalékuk egészségügyi jellegű iskolában végzett. 52 százalékuk két- vagy hároméves szakiskolába, illetve szakmunkásképző iskolába, 35 százalékuk szakközépiskolába járt, 13 százalékuk pedig technikusképzésben vagy középsiskolára épülő szakmunkásképzésben vett részt. Ennek megfelelően 49 százalékuk érettségizett. Ezek az iskolatípusok, képzési formák és végzettségek nem egyformán kínáltak a munkaerőpiacon és a továbbtanulási lehetőségek szempontjából konvertálható tudást. Ezért az iskolára vonatkozó vélemények elemzésében másik fontos kiindulópontunkat az „input” felől leírható különbségek alkotják.

A szakképzés „starthelyzete” természetesen meghatározza azt a „végeredményt”, amelyet az adatfelvétel idején regisztrálhattunk. A szakképző intézmény magasabb színvonalú és az, hogy valaki nemcsak egy szakképesítéssel rendelkezik, növeli az elhelyezkedés esélyeit. (17 százalékuknak van két vagy több szakmája. Míg az első szakképesítés kétharmada ipari tevékenységre, egynegyede szolgáltató tevékenységre, egytizede pedig valamilyen szellemi tevékenységre jogosít, addig a második szakképesítést is megszerzők több mint kétötöde fordult a szolgáltatói szféra, és csak valamivel több mint egyharmaduk az ipari szféra felé.) Azok között,

akik munkanélküliek, többen vannak olyanok, akik két- vagy hároméves szakképző iskolába jártak és csak egy szakmával rendelkeznek, mint azok között, akik dolgoznak vagy tanulnak. A munkanélküliek 88 százaléka ipari jellegű képzésben vett részt. De úgy is mondhatnánk: az ipari jellegű képzésben részt vettek 27 százaléka nem dolgozik. Míg a továbbtanulók 80 százaléka és a munkaviszonyban állók 46 százaléka rendelkezik érettségivel, addig a nem dolgozóknak csak a 35 százaléka.

Elmélet és gyakorlat az iskolákban

Annak, hogy milyen arányban nyújtanak általános és speciális szaktudást a szakképző iskolák, meghatározó jelentősége van a belőlük kikerülők mobilitása szempontjából. Nyilvánvalóan az az ideális, ha az iskoláknak sikerül biztosítaniuk a képzésben mindkét típusú szaktudás kiegyensúlyozott arányát. Bár ezt a tananyag elemzésével is meg lehet állapítani egzakt módon, nem érdektelen az sem, hogy az érintettek hogyan vélekednek róla. Igaz, ebben az esetben nem tudjuk meg, hogy ki mit tart általános és mit speciális szaktudásnak, azaz, milyen értelemben fogadja el szóhasználatunkat. Ezzel a megszorítással együtt is figyelemre méltó azonban, hogy a szakképzésből kikerülteknek csak a 29 százaléka hiszi, hogy iskolája általános és speciális szaktudást egyaránt nyújtott.

Ugyanakkor az is igaz, a fiataloknak azt is csak a kis része – 11 százaléka – válaszolta, hogy elsősorban *speciális* szaktudást kapott az iskolában. Ezeknek valamivel több mint fele ipari jellegű iskolába járt, valamivel több mint egynegyedik valamilyen szolgáltató jellegű iskolába. Többségük – 60 százalékuk – szerint egykori szakképző iskolájuk elsősorban *általános* szaktudást adott. A leginkább az egészségügyi és az ipari jellegű iskolában végzetek gondolják ezt, a legkevésbé a kereskedelmi, vendéglátóipari és egyéb szolgáltató jellegű, valamint a közgazdasági jellegű iskolákban végzetek. Egyedül ez utóbbiak között vannak többségben azok, akik szerint iskolájuk általános és speciális szaktudást egyaránt nyújtott.

Az eddigiekből is következik, hogy az „is-is” válaszra az érettségizettek: a szakközépiskolát végzetek és a technikusképzésben részt vettek hajlanak a leginkább. Csak 54 százalékuk szerint nyújtott egykori iskolája elsősorban általános szaktudást, míg 35 százalékuk szerint mindkettőt. Azoknak viszont, akik nem érettségiztek, már a 64 százaléka véli úgy, hogy elsősorban általános szaktudást kapott, és mindössze 23 százalékuk, hogy általános és speciális szaktudást egyaránt. *Minél magasabb szintű kvalifikációt nyújt tehát az iskola, végzett diákjai annál kevésbé érzik úgy, hogy elsősorban speciális szaktudást szereztek, és annál kiegyensúlyozottnak látják az ott elsajátítható általános és speciális szaktudás arányát.*

A szakma elméleti és gyakorlati elsajátításával kapcsolatban négy kérdést tettünk fel. Egyrészt arra kértük a fiatalokat, hogy „osztályozzák le” az iskolai osztályzatok mintájára: volt iskolájuk mennyire tette lehetővé, hogy elméleti, illetve gyakorlati szempontból elsajátítsák szakmájukat, másrészt pedig konkrétan is megkérdeztük, hogy milyen volt a vizsgaeredményük a szakmai elméleti tárgyakból és a szakmai gyakorlatból.

Az adatok azt mutatják, hogy a pályakezdő szakképzettek több lehetőséget éreztek ugyan az iskolában a szakma elméleti, mint a gyakorlati elsajátítására, de szakmai gyakorlatból könnyebben kaptak jó jegyet a vizsgán, mint a szakmai elméleti tárgyakból. Az elméleti elsajátítás lehetőségét majdnem háromnegyedik négyessel és ötössel „osztályozta”, azaz úgy ítélte meg, hogy később is jól vagy

nagyon jól lehet rá építeni, míg a gyakorlati elsajátítás lehetőségét csak a felük „osztályozta” négyessel vagy ötössel.

Az elméleti és a gyakorlati lehetőségek megítélése szorosan összefüggött egymással. Az előbbit ugyan alapvetően a szakképzést nyújtó iskola munkaerő-piaci értéke, az ott megszerzhető tudás konvertálhatósága, míg az utóbbit inkább az „inputja”: az iskola típusa, profilja és a képzés formája határozza meg, de mindkét szubjektív értékelés kötődik valamilyen módon az iskolai karrier sikerességének élményéhez.

Ami a szakma elméleti elsajátításának lehetőségét illeti, az erre vonatkozó értékelések függetlenek attól, hogy milyen típusú iskolába jártak a fiatalok. Ezt az értékelések szubjektív jellegével éppúgy magyarázhatjuk, mint az „elméleti elsajátítás” értelmezésének bizonytalanságával. Mégsem hiábavaló annak ismerete, hogy a szakképzésből kikerültek hogy ítélik meg szakmájuk elsajátításának lehetőségeit. A válaszok ugyanis jól mutatják: a szakképzés hatékonyságát illetően is igaz, hogy „a pudding próbája az evés”. A fiatalok elsősorban annak függvényében értékelték többre vagy kevesebbre a szakma elméleti elsajátításának lehetőségeit, hogy életük hogyan alakult.² A legmagasabb osztályzatot azok adták, akik most dolgoznak (átlagosan 3,94-ot), majd azok, akik tanulnak (átlagosan 3,89-et). Akik most nem dolgoznak, utólag hajlamosak arra, hogy lebecsüljék ezeket a lehetőségeket az iskolában (átlagosztályzatuk 3,63). Az értékelések és az életpálya sikeressége közötti összefüggést erősíti meg két további összefüggés is. Egyrészt az, hogy minél inkább úgy érzi valaki: jól döntött, amikor szakmát és iskolát választott, annál inkább jó jeggyel „osztályozza” iskoláját a szakma elméleti elsajátításának lehetőségei szempontjából.³ (Azok, akik újból ugyanazt a szakmát és iskolát választanák, 4,05-ra, míg azok, akik ma már más szakmát és iskolát választanak, 3,71-ra osztályozták őket.) Másrészt pedig minél jobban érezte magát valaki az iskolában, annál jobb osztályzatokat adott az elméleti elsajátítás lehetőségeire is.⁴ Végül az elméleti elsajátítás lehetőségeinek az értékelését befolyásolta az iskolai karrier sikeressége is. Minél jobb volt valakinek a vizsgaeredménye a szakmai elméleti tárgyakból, annál jobb osztályzatot adott az elméleti tudás megszerzésének lehetőségeire.

A gyakorlati elsajátítás lehetőségeinek megítélését erőteljesen befolyásolta, hogy milyen képzési formában tanultak. Az osztályzatok ebben az esetben nem annyira a képzés „outputjától”, mint inkább az „inputjától” függtek. Azok, akik érettségiztek, szignifikánsan rosszabbnak ítélték a gyakorlati elsajátítás lehetőségeit, mint akik nem.⁵ Ennek megfelelően a hároméves szakmunkásképzőt végzetek értékelték őket a legtöbbször (átlagosztályzatuk: 3,65), a technikus végzettségűek pedig a legkevesebbre (átlagosztályzatuk: 3,08). Ugyanakkor az is igaz, hogy a gyakorlati lehetőségek megítélését is befolyásolják a sikeresség „puha” mutatói: az iskolai közérzetet kifejező osztályzatok és a szakma- és iskolaválasztást minősítő vélemények. Minél jobban érezte magát valaki az iskolában, annál jobbnak látja a gyakorlati képzést. Akik „nagyon jól” érezték magukat, átlagosan egy jeggyel

² A közöttük lévő összefüggés 0.047-os szinten szignifikáns.

³ A közöttük lévő összefüggés 0.0005-es szinten szignifikáns.

⁴ Azoknak az átlagosztályzata, akik „nagyon rosszul” érezték magukat az iskolában, 2,69 és 2,87, míg azoké, akik „jól” vagy „nagyon jól”, 3,95 és 4,13. A kétféle osztályzat közötti összefüggés 0.0000 szinten szignifikáns.

⁵ A közöttük lévő összefüggés 0.004-es szinten volt szignifikáns. Az érettségizettek 3,34-os átlagosztályzatával szemben a többiek átlagosztályzata 3,62 volt.

adtak jobb osztályzatot a szakmájuk gyakorlati elsajátításának lehetőségére (3,79), mint akik „nagyon rosszul” vagy csak „rosszul”. És a gyakorlati elsajátítás lehetőségét azok értékelik a legjobbra, akik, ha újból kezdenék, ugyanazt a szakmát és iskolát választanák.

Azt, hogy a fiatalok több lehetőséget éreztek a szakma elméleti, mint a gyakorlati elsajátítására, az is mutatja, hogy az elméleti képzésből csak a 28 százalékuk hiányol valamit, a gyakorlatiból viszont már az 53 százalékuk. Elsősorban az érettségizettek a kritikusak: 37 százalékuknak volt hiányérzete az elméleti képzéssel kapcsolatban (szemben a nem érettségizettek 20 százalékával) és 62 százalékuknak a gyakorlati képzéssel kapcsolatban (szemben a nem érettségizettek 44 százalékával). A hároméves képzésben részt vetteknek csak a 20 százaléka hiányolt valamit az elméleti képzésből és a 43 százaléka a gyakorlatiból, a szakközépiskolát végzetteknek már a 29, illetve az 58 százaléka, míg a technikus-képzésben részesülteknek az 51, illetve a 77 százaléka.

Azoknak a legnagyobb része, akik hiányoltak valamit az elméleti képzésből, azt kifogásolta, hogy kevés volt a szakirodalom (37 százalék), a képzés elmaradt a fejlődéstől (17 százalék), és a tanárok nem voltak megfelelőek (15 százalék). A gyakorlati képzéssel kapcsolatban a legtöbben azt tették szavá, hogy nem lehetett megtanulni rendesen a szakmát (39 százalék), nem fordítottak rá elég időt (23 százalék), és rosszak voltak a képzés anyagi és tárgyi feltételei (13 százalék).

A fiatalok által adott „osztályzatoktól” eltérően az elméleti és a gyakorlati vizsgajegyek olyan tények, amelyeket – mint az iskolai teljesítményeket általában – alapvetően a tudás általános társadalmi meghatározottságán belül, a társadalmi struktúra reprodukciós folyamataival összefüggésben értelmezhetünk. Ugyanakkor nem kétséges, hogy ezek az osztályzatok maguk is befolyásolják az iskola utólagos értékelését.⁶

A közép- vagy felsőfokú végzettségű, illetve a szellemi foglalkozású apák és anyák gyermekeinek nemcsak az elméleti tárgyakból volt jobb a vizsgaeredménye, mint az alacsonyabb iskolai végzettségű, illetve munkásként dolgozó szülők gyermekeinek, hanem a gyakorlati tárgyakból is. Ez azonban csak az első pillanatban tűnhet meglepőnek. Egyrészt mind a tanulók teljesítményét, mind a teljesítmény iránti attitűdjeiket alapvetően családi szocializációjuk határozza meg, másrészt pedig a megoly objektív kritériumokra hivatkozó iskolai osztályzatokat is nagymértékben befolyásolják a tanulók személyiségéről kialakított értékítéletek, illetve az a kulturális közelség-távolság, amely a tanulók és a pedagógusok között van. A kétféle osztályzat szorosan összefügg egymással. Minél jobb vizsgajegy van valakinek az elméleti tárgyakból, annál jobb szakmai gyakorlatból is. Akik például kettesre vizsgáztak az előbbiekből, átlagosan 3,17-os eredményt értek el gyakorlatból; akik hármast, azok 3,65-öt; a négyes eredményt elérők átlagosan 3,99-öt, az ötösök pedig 4,69-öt kaptak.

Arról nincsenek információink, hogy a munkaerő-piacon mennyit érnek a szakmai vizsgajegyek, és hogy van-e egyáltalán jelentőségük. Közvetve azonban ezek az osztályzatok is szerepet játszanak a tanulók karrierjének további alakulásában, amennyiben jelzik jobb vagy rosszabb helyzetüket és alkupozícióikat. Mind az elméleti, mind pedig a gyakorlati szakmai jegyek erősen összefüggnek a fiatalok jelenlegi státusával.⁷ Azoknak, akik tanulnak, mindkét jegyük jobb (elméletből

⁶ Minél jobban vizsgázott valaki, annál jobb osztályzattal fejezte ki, hogy milyen volt a közérzete az iskolában.

⁷ A jelenlegi státusz az elméleti vizsgajegyvel 0.0000 szinten, a gyakorlatival 0.0007 szinten szignifikáns.

átlagosan 4,00, gyakorlatból 4,14), mint azoknak, akik dolgoznak (3,56 és 3,88), vagy éppen munkanélküliek (3,34 és 3,71).

A társadalmi helyzet és a vizsgajegyek közötti közvetítő láncszemet a magasabb szintű szakképző iskola jelenti, ahol az előnyösebb társadalmi helyzetben lévő, mert iskolázottabb és magasabb státusú szülők gyermekei nagyobb arányban tanultak. Annak, hogy a szakképzés után kedvezőbb kilátásokkal rendelkező: egyrészt az érettségizett, másrészt a jelenleg is tanuló vagy dolgozó, harmadrészt pedig a két vagy három szakmával rendelkező fiataloknak *mindkét vizsgajegy* jobb, mint akik nem érettségiztek, jelenleg munkanélküliek és csak egy szakmájuk van, nem önmagában a jobb teljesítményük az oka, hanem kedvezőbb családi hátterük és így jobb társadalmi starthelyzetük. Jól mutatja a képzés szintje és a vizsgaeredmények közötti összefüggés társadalmi meghatározottságát az a tény, hogy a jobb eredményeket elérő érettségizettek szüleinek többsége maga is legalább érettségivel rendelkezik. A közép- és felsőfokú végzettségű apák gyermekeinek 69, az ugyanilyen végzettséggel rendelkező anyák gyermekeinek 64 százaléka maga is érettségizett. Az ennél alacsonyabb végzettségű apák és anyák gyermekeinek már csak a 34, illetve a 30 százaléka érettségizett.

Összességében az iskoláról vont szubjektív mérleg inkább kedvezőtlen, mint kedvező. Annak, amit az iskolában tanult, a munkaviszonyban állóknak csak valamivel kevesebb, mint a fele veszi teljesen (12 százalék) vagy nagyobb részben (33 százalék) hasznát munkájában. 29 százalékuk csak kisebb részben, 26 százalék pedig egyáltalán nem tudja hasznosítani az ott tanultakat.

Ha előlről kezdenék...

A megkérdezettek többsége jól érezte magát egykori iskolájában. Iskolai közérzetüket átlagosan 3,87-ra „osztályozták” az iskolai osztályzatok mintájára 1-től 5-ig terjedő skálán. Minden második volt diák négyeste, minden negyedik pedig ötöst adott egykori iskolájának. *Az iskolai közérzet és az iskola szakmai lehetőségeivel való elégedettség szorosan összefüggtek egymással. Elsősorban azok érezték jól magukat az iskolában, akik ott szakmai szempontból megtalálták számításukat.* Azok például, akik egyesre vagy kettesre „osztályozták” iskolai közérzetüket, a szakma elméleti elsajátításának lehetőségeire, átlagosan 2,78-ot, a gyakorlatiakra 3,62-ot adtak, míg azok, akik ötösre, 4,13-ot, illetve 4,04-ot.

A szakképzés „használatosságáról” sokat elárul, hogy azok, akik dolgoznak, munkájuk során mennyire veszik hasznát az iskolában tanultaknak. A munkaviszonyban álló fiataloknak csak a 12 százaléka válaszolta azt, hogy teljesen hasznát veszi az iskolában tanultaknak. 33 százalékuk nagyobb, 29 százalékuk kisebb részben tudja azokat hasznosítani, 26 százalékuk pedig egyáltalán nem. A tanultak hasznosítására elsősorban azoknak nyílik lehetőségük, akik négyevesnél kevesebb ideig tartó képzésben részesültek, közöttük is különösen azoknak, akik kereskedelmi, vendéglátóipari vagy egyéb szolgáltató jellegű képzésben vettek részt. Ugyanakkor az ipari jellegű képzésben részesültek közül minden harmadik fiatal azt válaszolta, hogy egyáltalán nem veszi hasznát az iskolában tanultaknak, minden negyedik pedig azt, hogy csak kisebb részben tudja őket hasznosítani.

Vizsgálatunk egyik legelgondolkoztatóbb eredménye az, hogy kiderült: az a szakképzés, amelyen a fiatalok heresztülnének, jelentős részük számára már az iskola elvégzése utáni első években zsákutcának bizonyul. Ha a szakképzett fővárosi fiataloknak újból szakmát kellene választaniuk, minden második másképpen döntene

ne, mint annak idején. Azok, akik érettségét nem nyújtó intézményben szereztek szakképesítést, nagyobb arányban döntenének másképpen, mint azok, akik érettségiztek.

A szakma- és iskolaválasztás utólagos értékelése (százalékban)

	érettségizettek	nem érettségizettek	összesen
Ugyanazt a szakmát és iskolát választaná	53	40	45
Ugyanazt a szakmát, de más iskolát választana	6	5	5
Ugyanazt az iskolát választaná, de más szakmát	7	11	8
Más szakmát és más iskolát választana	35	44	38

A fiatalok 53 százaléka újra ugyanazt az iskolát választaná, mint annak idején, 46 százalékuk másképp döntene. Az előbbieket elsősorban azért döntenék így, mert elégedettek voltak az iskolával: jók voltak a tanárok, és jónak tartották a légkört (50 százalék), másodsorban pedig azért, mert jónak tartották az oktatás színvonalát (18 százalék). Valamivel kevesebben indokolták ragaszkodásukat azaz, hogy tetszik a szakmájuk (9 százalék), illetve, hogy jó nevű, híres iskolába jártak (7 százalék). Még kevesebben voltak azok, akik a választási lehetőségek hiányára hivatkoztak (a hűségesek 7 százaléka nem ismer más iskolát, 5 százalék pedig egyéb objektív körülmények miatt döntene megint ugyanúgy).

Azok, akik másodszor már nem választanák egykori iskolájukat, a leggyakrabban az iskola, illetve a képzés jellegére (29 százalék), az oktatás alacsony színvonalára (15 százalék) és az iskolában megszerezhető szakmára (13 százalék) hivatkoztak. Ezek az indokok közvetetten utalnak a fiatalok iskola utáni pályafutásának kedvezőtlen tapasztalataira. Viszonylag kevesen említették közvetlenül is rossz tapasztalataikat, így mindenekelőtt elhelyezkedési nehézségeiket (8 százalék). Bár vizsgálatunk tanúságai szerint az iskola utólagos értékelése és az iskolai tudás munkaerő-piaci vagy oktatásügyi konvertálhatósága szorosan összefüggnek egymással, maguk az érintettek nincsenek mindig a tudatában az iskolaválasztásuk és az iskola utáni életpályájuk alakulása közötti összefüggésekkel.

Annak idején a legtöbben azért választották szakmájukat, mert az felelt meg az érdeklődésüknek (37 százalék). A szakmaválasztásban a család is nagy szerepet játszott, vagy úgy, hogy a családban már valakinek szintén az volt a szakmája (14 százalék), vagy úgy, hogy a szülők tanácsára választott szakmát (10 százalék). Nem kevesen voltak azonban olyanok, akik eleve valamiféle kényszerpályán jutottak el szakmájukig: nem volt más lehetőségük (18 százalék).

Minden második fiatal megint ugyanazt a szakmát választaná, mint először. A legtöbben érzelmi motívumokra hivatkoztak: mert szeretik (43 százalék), illetve szépnek, érdekesnek tartják (22 százalék). Ezt követte az a pragmatikus indok, hogy szakmájuknak van jövője, meg lehet belőle élni (24 százalék). A választási lehetőségek hiányára még kevesebben hivatkoztak, mint az iskola újbóli választása esetében (2 százalék). Azok, akik másodszor már nem választanák eredeti szakmájukat, elsősorban azért döntenének másképp, mert már nem érdekli őket (34 százalék).

Munkaerő-piaci lehetőségek a szakképzés függvényében

A munka világa

Az elhelyezkedés, munkába állás körülményeinek mélyebb feltárásához alapvetően tisztában kell lennünk azzal, hogy milyen specifikus vonások jellemzik, ha jellemzik, azokat a fiatalokat, akiknek sikerült elhelyezkedniük. Ehhez viszont ismernünk kell, mi jellemzi általában a mintába került fiatalokat.

A vizsgálatba bevont fiatalok 1990-ben, 1991-ben, illetve 1992-ben végezték el iskolájukat. A legtöbbször, 44 százalékuk 1992-ben végzett. Körülbelül azonos arányban végeztek a fiatalok 1990-ben és 1991-ben, mégpedig 28–23 százalékuk. Ebből azt gondolnánk, hogy a legfiatalabbak vannak egyben a legtöbben, hiszen nyilván ők végeztek legkésőbb. De nem így van, mint azt az alábbi táblázatból jól láthatjuk.

A minta korcsoportok szerinti megoszlása (százalékban)

18 évesek és az alattiak	11
19-20 évesek	56
21-22 évesek	30
23-25 évesek	3

A korcsoportok szerinti megoszlásból egyértelműen látható, hogy a 19-20 évesek vannak a legtöbben a mintában. Ez egyben azt is jelenti, hogy nemcsak a legfiatalabbak végeztek legkésőbb (96 százalékuk), hanem az idősebbek is. A 19-20 éveseknek 50 százaléka, a 21-22 éveseknek 16 százaléka, s a legidősebbeknek is több mint egynegyede végzett 1992-ben. Ez arra enged következtetni, hogy ezek a fiatalok már az (utolsó) iskolába kerülésük előtt is kalandos utat járhattak be. Vagy nem kerültek rögtön középiskolába az általános iskola befejezése után, mivel közben már dolgoztak, vagy munkanélküliek voltak. Vagy az történt velük, hogy több iskolával is próbálkoztak, amelyeket vagy váltogattak, vagy többet is elvégeztek.

A mélyebb elemzés azt mutatja, hogy elsősorban a 19-22 évesekre jellemző leginkább, hogy kettő vagy több szakmájuk van. De ebből még nem következik, hogy több iskolában is tanultak, hiszen elvileg egy iskola több szakmára is oktathat. Ezt egészen pontosan csak azokról tudjuk megállapítani, akikről biztosan tudjuk, hogy valamilyen középiskolában már végeztek, le is érettségiztek(!), és utána kapcsolódtak be valamilyen szakmunkásképzésbe vagy azzal a céllal, hogy egyáltalán legyen valamilyen szakmájuk, vagy azért, hogy egy másik, a munkaerő-piacon esetleg versenyképesebb szakmát szerezzenek. Ez a magatartás viszont elsősorban a legidősebbekre, a 23-25 évesekre jellemző a leginkább. Az ő körükben 75 százalék azoknak az aránya, akik így jártak el, míg a minta egészében csak 6 százalék az ilyen fiatalok aránya. A 21-22 évesek között az átlagot alig haladja meg az ilyen fiatalok aránya: mindössze 9 százalék.

Több iskolából szerzett több szakmával tehát inkább azok az „idősebb” fiatalok rendelkeznek, akiknek már a legelső iskolája is egy magasabb iskolatípust képviselt (gimnázium vagy szakközépiskola volt), amelyik eleve szélesebb körű, általánosabb tudást és érettségit is adott a kezükbe. Ezután folytatták tanulmányaikat valamilyen szakmunkásképzőben, valószínűleg a már említett okok miatt. Jelenleg is sokkal inkább jellemző rájuk az, hogy tanulnak, mint akár az, hogy dolgoznak, vagy munkanélküliek.

A munkába állás körülményei

A megkérdezett fiatalok 67 százaléka jelenleg is dolgozik (396 fő). Amikor munkába állásuk körülményeit vizsgáljuk, tulajdonképpen arra vagyunk kíváncsiak, milyen nehézségekkel kellett megküzdeniük. Nagyon könnyen el tudtak helyezkedni, vagy különböző kerülő utakon keresztül jutottak el ideig? Másrészt arra is keressük a választ, hogy képzettségüktől, szakmájuk jellegétől mennyire függtek elhelyezkedési lehetőségeik. Úgy gondoljuk, a piacképesebb szakmával rendelkező fiatalok könnyebb helyzetben voltak, mint azok a társaik, akiket nem ilyen jellegű szakmákra képeztek.

A jelenlegi munkához vezető utak:

Rögtön talált munkát, és azóta is ugyanott dolgozik: 43%.

Rögtön talált munkát, azóta is dolgozik, de több munkahelye is volt: 42%.

Egy ideig munkanélküli volt, utána dolgozni kezdett, és azóta is ugyanott dolgozik: 8%.

Kisebb-nagyobb megszakításokkal dolgozott, többször is volt munkanélküli, de most dolgozik: 6%.

Hivatalosan munkanélküli, de valójában „feketén” dolgozik valahol: 1%.

Figyelemre méltó, hogy a fiatalok körülbelül 15 százalékának már van tapasztalata a munkanélkülségről, akkor is, ha jelenleg dolgozik. A munkanélküliség élménye természetesen soha sem növeli az ember jövőjébe vetett hitét. De főleg nem egy ilyen érzékeny életkorban, amikor különösen sokat árthat az első „startélmény” a társadalomba való beilleszkedési szándékoknak.

A munkahelykereséssel eltöltött idő is azt mutatja, hogy általában elég hamar el tudtak helyezkedni a dolgozni akaró fiatalok. Valamivel több mint egyharmaduk egy hónapon belül talált magának munkát. 57 százalékuk fél éven belül, 4 százalékuk fél éven túl, de egy éven belül el tudott helyezkedni, és mindössze 2 százalék azoknak az aránya, akik több mint egy évig nem találtak maguknak állást.

Megvizsgáltuk azt is, hogy a fiatalok szűkebb korcsoportjai és neme szerint vannak-e különbségek az általuk követett stratégiákban. Nem meglepő, hogy pontosan a „legfiatalabbakra”, a 19-20 évesekre jellemző a leginkább (mintegy 70 százalékukra), hogy rögtön az iskola befejezése után elhelyezkedtek, és azóta is azon az egy munkahelyen dolgoznak. Ez érthető is, hiszen 50 százalékuk 1992-ben, több mint egyharmaduk pedig 1991-ben végzett. Nem mondhatjuk el ugyanazt „idősebb” társaikról. A 21 és 25 év közöttiekre a többiekhez képest sokkal nagyobb mértékben jellemző, hogy már több munkahelyet is kipróbáltak. Nekik több idejük is volt erre, hiszen mintegy kétharmaduk már 1990-ben végzett.

Eredményeinkből az is megállapítható, hogy leginkább a nagyon alacsony fizetés miatt jöttek el munkahelyeikről, egy magasabb reményében. Sok esetben viszont megszűnt az a vállalat, ahol dolgoztak, vagy átszervezés miatt felmondtak nekik. A munkahelyváltoztatást az is motiválhatta, hogy a végzett munka nem felelt meg képzettségüknek, vagy a munkakörülmények voltak elfogadhatatlanok számukra.

Nemük szempontjából általában nincs különbség a fiatalok között. Akármilyen stratégiát is választanak, a fiúk megőrzik számbeli fölényüket a lányokkal szemben. Egyetlen egy olyan típusú életút van, amely közel azonos mértékben (57 és 43 százalékban) jellemzi a fiúkat és a lányokat. Mégpedig azoké, akik az iskola elvégzése után hiába kerestek munkát, nem találtak. Egy darabig munkanélküliek voltak, utána dolgozni kezdtek, és azóta is ugyanott dolgoznak. Az viszont a lányokra sokkal kevésbé jellemző, mint a fiúkra, hogy kisebb-nagyobb megszakítá-

sokkal dolgoztak ugyan, de többször is voltak munkanélküliek, és a felvétel időpontjában éppen megint dolgoztak.

A fiataloknak, akik már voltak munkanélküliek, kétharmada csak elég rövid ideig, maximum 6 hónapig volt állás nélkül. Egynegyedük fél és egy év közötti időt töltött így el, és csak néhányan voltak munkanélküliek egy évnél is hosszabb ideig.

A következőkben először azt vizsgáljuk meg, hogy az egyes iskolatípusokban végzett fiatalokra mennyire jellemző az, hogy jelenleg is (azaz adatfelvétel időpontjában) tanulnak, dolgoznak vagy munkanélküliek. Ez azért fontos szempont, mert az iskola típusa, az ott oktatótt szakma hatással van a fiatal későbbi életútjára. Számunkra pedig mindenképpen központi kérdés az, hogy a jelenleg dolgozó fiatalok honnan „rekrutálódtak”. A következő táblázatban azt mutatjuk be, hogyan alakult a fiatalok életútja iskolatípusonként.

A fiatalok jelenlegi „státusa” az iskolák jellege szerint (százalékban)

	Valahol tanul	Dolgozik	Munkanélküli
ipari jellegű	12	61	27
közgazdasági jellegű	13	74	13
kereskedelmi jellegű	27	68	5
vendéglátó jellegű	8	77	15
egyéb szolgáltatási jellegű	–	83	17
egészségügyi jellegű	15	75	10
egyéb	13	88	–

Az eredményekből látható, hogy leginkább a kereskedelmi jellegű iskolába járó fiatalokra jellemző, hogy valamilyen formában továbbtanulnak. Leginkább azok a fiatalok rendelkeznek munkahellyel, akiket valamilyen szolgáltatói, vendéglátói vagy egészségügyi foglalkozásra képzett az iskolájuk. Legkevésbé azok a fiatalok tudtak elhelyezkedni, akik ipari jellegű szakmákra képző iskolákban tanultak, más iskolatípusban tanuló társaikhoz képest pontosan az ő körükben legnagyobb a munkanélküliek aránya.

Érdekes összefüggéseket találhatunk akkor is, ha azt vizsgáljuk, hogy milyen utakat „jártak be” a fiatalok, amikor iskolájuk befejezése után el akartak helyezkedni. Valószínűleg sokkal nagyobb optimizmussal és sokrétűbb elvárásokkal kezdi el felnőtt életét az, aki nem ütközik mindjárt pályája elején akadályokba, maga formálhatja életét, mint az, aki már a kezdet kezdetén nehézségekkel küszködik.

Eredményeink egyértelműen azt mutatják, hogy a „legszerencésen” azok a fiatalok mozogtak, akik rögtön az iskola elvégzése után találtak munkát, de nem maradtak meg ott, hanem több munkahelyet is kipróbáltak úgy, hogy közben nem voltak munkanélküliek, hanem folyamatosan dolgozhattak. Ők azért váltogatták munkahelyeiket, mert keresték a jobb lehetőséget. Látszik ez abból, hogy az átlagnál sokkal nagyobb mértékben vették figyelembe, mekkora fizetést kapnak az új helyükön (közel 60 százalékuk), mennyire vonzó, érdekes a munka, amit végezniük kell, és hogy mennyire kedvező számukra a munkabeosztás (közel 50–50 százalékuknak volt ez fontos).

Azok a fiatalok, akik az iskola elvégzése után rögtön elhelyezkedtek és azóta is ugyanott dolgoznak, elsősorban azokból a fiatalokból kerülnek ki, akiknek vagy van valamilyen belső kötődésük a szakmájukhoz, vagy annyira speciális a tudásuk, hogy csak bizonyos munkahelyeken tudják azt kamatoztatni és sehol másutt, ezért nem változtattak munkahelyet. Ez abból látható, hogy ezek az „egy helyben

maradó" fiatalok az átlagnál sokkal gyakrabban hivatkoztak munkahelyük kiválasztásánál szakképzettségükre, a szakképzettségük szülte kényszerhelyzetre.

Amikor egy fiatal hosszabb vagy rövidebb ideig „beleköstöl” a munkanélküliségbe, megváltozik egész preferenciarendszere. Ők a többiekhez képest sokkal nagyobb arányban (az egyharmad helyett 50-60 százalékban) hivatkoznak arra a munkahely kiválasztásánál, hogy lényegében nem volt más választásuk, kényszerhelyzetben voltak, az volt a legfontosabb, hogy egyáltalán legyen valamilyen állásuk. Kevésbé volt fontos az, hogy a munkahely még egyéb – teljesen érthető és jogos – igényeiket is kielégítse. *Azokra a fiatalokra, akik az iskola óta eltelt időben inkább munkanélküliek voltak, mint dolgoztak, mindenki másnál jellemzőbb, hogy semmiféle előbbrejutási, továbbtanulási, de még szakmai fejlődési lehetőséget sem várnak munkahelyüktől.* Ez azt is jelzi, hogy nem vezérlik és ösztönzik őket különösebb vágyak és ambíciók, hanem örülnek, ha valahogy megállnak a lábukon. Ez semmiképpen sem tesz jót a munkához és általában a felnőtt világhoz való viszonyuknak, hiszen ezek a tapasztalatok már a kezdet kezdetén elkecsereledték, kiábrándulttá tehetik őket.

Vizsgálat tárgyává tettük azt is, vajon mennyire felel meg általában a fiatalok szakképzettségének az a munka, amit jelenleg végeznek. A következő táblázatban az erre a kérdésre adott válaszok megoszlását láthatjuk.

Jelenlegi munkája megfelel-e szakképzettségének? (százalékban)

teljes mértékben megfelel	51
részben megfelel	17
egyáltalán nem felel meg	32

A megkérdezett fiatalok fele tehát olyan munkát végez, ami teljes egészében megfelel szakképzettségének. Viszont közel egyharmaduk valami egészen más csinál. Mindenképpen tisztáznunk kell, melyek azok a szakmák, képzettségi típusok, amelyekből ezek a fiatalok „kikerülnek”. Ezeknek a fiataloknak a szakmájával vagy az lehet a probléma, hogy nincs rá kereslet és azért nem tudnak szakmájukban elhelyezkedni, vagy éppen az, hogy túlságosan nagy a kínálat abban a szakmában, ami éppúgy csökkenti az elhelyezkedési esélyeket.

Eredményeink egyértelműen azt mutatják, hogy elsősorban az ipari jellegű szakmákkal rendelkező fiatalok csinálnak mást, mint amire képezték őket. Ez látható abból, hogy azoknak a fiataloknak, akik nem a szakképzettségüknek megfelelő munkát végeznek, közel 70 százaléka valamilyen ipari szakmával rendelkezik. Körülbelül 25 százalékuk építőipari, 19 százalékuk élelmiszeripari, 15 százalékuk modernebb nehézipari és mintegy 10 százalékuk valamilyen hagyományos nehézipari szakmával került ki az iskolából.

Meghatározható azoknak a fiataloknak is a köre, akiknél viszont a végzett munka teljesen megfelel a szakképzettségüknek. Ez az átlagnál nagyobb mértékben a vendéglátóipari, idegenforgalmi, oktatási, egészségügyi, valamint a személyi és pénzügyi szolgáltatási szakmákkal rendelkező fiatalokra jellemző. Az is egyértelműen növeli a szakmában való elhelyezkedés lehetőségét, ha valakinek több szakmája van. Mint tudjuk, ez elsősorban azokra a kicsit „idősebb” fiatalokra jellemző, akik már több iskolát is elvégeztek oly módon, hogy érrettségi után továbbtanultak valamilyen szakképző iskolában (az érrettségit addig isola lehetett szakközépiskola vagy technikum is). Míg átlagosan a fiatalok felére jellemző a végzett munka és a szakképzettség egybeesése, addig az 8 körükben ez az arány 91

százalékos. Óriási előnyt jelent tehát számukra, hogy már érettségivel a kezükben többfele is orientálódtak.

Az, hogy egyáltalán nem felel meg foglalkozásuk eredeti szakmájuknak, elsősorban azokra a fiatalokra jellemző, akik eredetileg kereskedelmi szakmával rendelkeznek. Ennek a csoportnak közel egynegyedét ők alkotják. E tábor másik nagy csoportját az egyéb „szellemi” szakmákka! rendelkező fiatalok adják, ők 15 százalékot képviselnek. Hasonló arányban képviseltetik magukat a hagyományos kommunális szolgáltatási, közlekedési, postai szakmákkal rendelkezők is. Említésre méltó még a személyi, pénzügyi szolgáltatási szakmákkal rendelkező fiatalok aránya, ami 10 százalék.

Az, hogy valaki jelenleg olyan munkát végez, ami egyáltalán nem felel meg szakképzettségének, még nem jelenti azt, hogy soha nem is dolgozott eredeti szakmájában. Több mint felükre (58 százalékukra) ez igaz, de 42 százalékuk korábban már dolgozott abban a szakmában, amire képezték.

Ha úgy tesszük fel a kérdést, hogy melyek azok a szakmák, ahonnan a legtöbb irányba orientálódnak a fiatalok, akkor azt kell mondanunk, hogy ez elsősorban a nehézipari szakmákra igaz, azoknak mind modernebb, mind pedig hagyományosabb ágára. Ha pedig azt kérdezzük, melyek azok a foglalkozási területek, amelyek felé a leginkább szeretnek orientálódni a fiatalok, akkor azt mondhatjuk, hogy ez elsősorban a kereskedelem területe. Előnyben részesítik még a hagyományos kommunális szolgáltatási, közlekedési, postai foglalkozásokat, valamint azokat, amelyeket az egyéb „szellemi” kategóriába soroltunk. Ezalatt elsősorban a közigazgatást, az igazságszolgáltatást, a tudomány, művészet, sport területét, valamint az egyházakat, illetve általában a fegyveres testületeket értettük. Ezek azok a területek tehát, amelyek a legtöbb lehetőséget, perspektívát kínálják a fiatalok megítélése szerint. Érzéseik nem is mondanak ellent azoknak a tapasztalatoknak, amelyeket az utóbbi években a gazdaság és a munkaerőpiac mozgásáról szerezhettünk.

A munka nélküli fiatalok

A kutatás központi kérdésfeltevésének megfelelően a munka nélküli fiatalok problémájának vizsgálatakor is az elemzés alapvetően annak feltárására irányul, milyen szerepe van az iskola típusának és általában a tanult szakma jellegének a fiatalok munkanélkülivé válásában. Mennyiben „segíti” ezt elő már maga az iskola, az ott tanult szakma jellege. Vannak-e olyan iskolatípusok, illetve szakmák, amelyekre azt lehet mondani, hogy jellegüknél fogva „elősegítik” a fiatalok munkanélkülivé válását. A fiatalokat ugyanis a gazdasági életnek olyan területeire „bocsátják ki”, amelyek nem sok perspektívát kínálnak számukra.

A következő táblázatokban a munka nélküli fiatalok megoszlását mutatjuk be elvégzett iskolájuk jellege és képzési formája szerint.

A munka nélküli fiatalok megoszlása iskolatípusonként (százalékban)

ipari jellegű	77
közgazdasági jellegű	2
kereskedelmi jellegű	2
vendéglátóipari jellegű	10
egyéb szolgáltatási jellegű	8
egészségügyi jellegű	1

A munka nélküli fiatalok megoszlása az iskola képzési formája szerint (százalékban)

2-3 éves szakiskola	1
3 éves szakmunkásképző iskola	60
szakközépisola	21
technikusképzés	14
középisolára épülő szakmunkásképzés	5

Az eredményekből egyértelműen látható, milyen jellemzőkkel írhatóak le azok az iskolatípusok, amelyekből a legnagyobb arányban kerülnek ki a munka nélküli fiatalok. A munka nélküli fiatalok az átlagnál sokkal nagyobb arányban kerülnek ki az ipari jellegű iskolákból, hiszen az átlagos 61 százalékkal szemben több mint háromnegyedük (77 százalékuk) ilyen iskolatípusban végzett. Ez nagyon jelentős eltérés. Az is egyértelmű, hogy főleg az érettségit sem adó, 3 éves szakmunkásképző iskolák tanulói válnak igen nagy eséllyel munkanélkülivé az iskola elvégzése után. Itt is jelentős eltérést tapasztaltunk. Míg a megkérdezett dolgozó fiataloknak általában a fele végzett ilyen típusú iskolákban, addig a munkanélkülieknek már 60 százaléka. (Ezek az eredmények már magyarázzák azt is, miért a fiúk vannak „felülreprezentálva” a munkanélküliek között. Mintabeli 68 százalékos arányukkal szemben a munka nélküli fiatalok között 80 százalék az arányuk, míg a lányoké 20 százalék.)

Statisztikai értelemben is szignifikánsak ezek a kapcsolatok, ami azt jelenti, hogy az ipari jellegű, alacsony végzettséget adó, szakmunkásképző iskolákból kikerülő fiatalok az átlagnál sokkal nagyobb eséllyel válnak munkanélkülivé már pályájuk elején, mint más iskolatípusban végzett társaik. Az, hogy pontosan az ilyen jellegű iskolák növelik meg erre az esélyt, nem véletlen. Maga az iskola hordozhat magában olyan sajátosságokat, amelyek arra „predestinálják” a fiatalokat, hogy munkanélkülivé váljanak. Valószínűleg az elavult, a piacgazdaság igényeinek nem megfelelő szakmasztruktúrában, a szakmai tudás elégtelenségében és rugalmatlanságában kell keresni az okokat.

Érdemes megvizsgálni, hogyan vélekednek volt iskolájuk szakmai felkészítéséről, saját tudásukról azok a fiatalok, akik már megtapasztalták a munkanélküliség állapotát. Vajon ők miben látják az iskola, a képzés hiányosságait. Nem a véletlen műve, hogy körükben az átlagnál (39 százalék) sokkal többen vélekednek úgy, hogy ha újból szakmát és iskolát kellene választaniuk, ők bizony más szakmát és más iskolát választanának. A munkanélküli fiatalok 50 százaléka érez így.

Az iskolát főleg azért nem választanák újra, mert általában nincsenek megelégedve az oktatás színvonalával, sem az elméleti, sem a gyakorlati képzéssel. Sokan érzik úgy, semmire sem jó, amit az iskolában tanultak. Szakmájukat pedig általában ugyanazért „cserélnék le” egy másikra, mint társaik. Vagy azért, mert nem érdekli már őket, megunták, vagy mert nem tudnak az adott szakmával elhelyezkedni, vagy éppen azért, mert nehéz, kellemetlen, esetleg veszélyes is az a munka, amit szakmájuk kapcsán el kellene végezniük. Nagyon komoly kifogásaik voltak az iskola elméleti és a gyakorlati képzésével szemben is. Azokhoz a társaikhoz képest, akiket nem érint, esetleg nem is érintett eddig a munkanélküliség, sokkal nagyobb arányban hivatkoztak az elméleti képzés hiányainak említése kapcsán arra, hogy nem tartottak lépést a szakma fejlődésével, hogy az iskolában szinte semmit sem tanultak meg a legújabb eredményekből. A gyakorlati képzéssel pedig egyrészt az volt a problémájuk, hogy a részletes munkafolyamatot, magát a szakmát nem tanulták meg rendesen, másrészt az, hogy a gyakorlati képzésnek

nem voltak meg az iskolában az anyagi és tárgyi feltételei, aminek az ő szakmai „hozzáértésük” látja a kárát.

A munka nélküli fiatalok „előlelete”

Rögtön az iskola elvégzése után 20 százalékukat azonnal elvitték katonának, ami nagyon sok hátrányt jelentett a fiatalok későbbi elhelyezkedése szempontjából. Ez abból láthatjuk, hogy az iskola után bevonult fiatalok 41 százaléka mind a mai napig munkanélküli, a többieknek már sikerült elhelyezkedniük. A jelenleg (is) munka nélküli fiatalok 67 százaléka rögtön az iskola befejezése után megpróbált munkát keresni, és mindössze 13 százalékuk maradt otthon családi vagy egyéb okokból. Az iskola után otthon maradó fiatalok 81 százalékának azóta sincs állása, mind a mai napig munkanélküli.

A következő táblázatban azt mutatjuk be, hogy milyen utakat jártak be azok a fiatalok, akik megpróbáltak ugyan az iskola után elhelyezkedni, jelenleg mégis munkanélküliek.

Milyen utakat jártak be a elhelyezkedni akaró, de jelenleg munka nélküli fiatalok (százalékban)

rögtön az iskola elvégzése után talált munkát, de utána munkanélküli lett	35
kiseb-nagyobb megszakításokkal dolgozott, többször is volt munkanélküli, most is az	32
az iskola elvégzése után nem talált munkát, és azóta is munkanélküli	30
hivatalosan munkanélküli, de valójában „feketén” dolgozik valahol	3

Sokféle úton-módon lehet tehát „eljutni” a munkanélküliséghez, még akkor is, ha megvan a fiatalban a szándék, hogy elhelyezkedjen és dolgozzon. Vannak a fiatalok között olyanok is, akik nem az iskola elvégzése után közvetlenül, hanem később próbáltak meg elhelyezkedni (pl. a katonai szolgálat letelte után). Ez abból látható, hogy amikor azt kérdeztük tőlük, egyáltalán dolgoztak-e valaha, mindegy, hogy mikor: az iskola elvégzése után közvetlenül-e vagy csak később, akkor 56 százalékuk válaszolta azt, hogy igen, és 44 százalékuk mondta azt, hogy egyáltalán nem dolgozott az iskola elvégzése óta. Ez nagyon jelentős eltérést jelent a többi fiatal magatartásához képest, hiszen a minta egészében mindössze 14 százalék azoknak a fiataloknak az aránya, akik eddig még egyáltalán nem dolgoztak. A „soha nem dolgozóknak” ez a magas aránya nem következik sem abból, hogy a munkanélküliek lennének a legfiatalabbak, sem abból, hogy ők végeztek volna a legkésőbb, 1992-ben. Korösszetételük teljesen hasonló tanuló és dolgozó társaikhoz, és abban sincs közöttük lényeges eltérés, hogy ki mikor végzett.

A fiatalok társadalmi közérzete

Eddigi eredményeinkből már láthattuk, hogy a munkanélküliség elsősorban azokat a fiatalokat fenyegeti, akik a szakképzési rendszer leghagyományosabb formái között tanultak: a munka nélküli fiatalok kétharmada szakiskolát vagy szakmunkásképzőt végzett.

A pályakezdő szakmunkások fele szintén két- vagy hároméves szakiskolát, illetve hároméves szakmunkásképző iskolát végzett, egyharmaduk szakközépiskolát, és csak valamivel több mint egytizedük technikusképzőt. Többségük tehát nem rendelkezik érettségivel, és csak elenyésző kisebbségük vett részt a technikusképzésben. Társadalom- és politikaképükben ugyanúgy meghatározó szerepe van

annak, hogy milyen típusú szakképző iskolában tanultak, mint ahogy életpályájuk további alakulását is alapvetően az a képzési forma határozta meg, ami iskolájukra jellemző volt.

A fiatalok társadalmi közérzetét abból a szempontból vizsgáltuk, hogy milyenek látják szakmai érvényesülésük lehetőségeit. Egyrészt azt próbáltuk meg feltárni, hogy milyen szerepet tulajdonítanak néhány társadalmi, intézményi és személyes tényezőnek az ifjúsági munkanélküliségben. Másrészt arra is kíváncsiak voltunk, hogy előmenetelük és érvényesülésük szempontjából hogyan látják a múltat, a jelent és a jövőt.

Vélemények a munkanélküliség okairól

Mint láttuk, a vizsgálat időpontjában a fiatalok 65 százaléka dolgozott. 15 százalékuk a szakképző iskola elvégzése után újból tanulni kezdett valamilyen képzési formában, 21 százalékuk pedig munkanélküli volt. *A munkanélküliségről viszont minden harmadik fiatalnak van már személyes tapasztalata.* Többségük hat hónapnál hosszabb ideig volt munkanélküli. Egyötödük olyan családban él, amelyben van munkanélküli, és *a munka nélküli fiatalok közel egynegyede nem az egyedüli munkanélküli a családjában.*

A szakképző intézményekből kikerült fiatalok tehát a munkanélküliség árnyékában élnek. Anélkül vannak kitéve a munkanélküliségnek, hogy a munka világáról és önmaguk kipróbálásáról komoly tapasztalataik lennének. Olyan veszély fenyegeti őket a munkanélküliségben, amelynek kezelésére – viszonylag új keletű társadalmi jelenségről lévén szó – a társadalom még nem rendezkedett be.

Mit gondolnak: az ország gazdasági helyzete, a rendszerváltás, a kormány, valamint a munkáltatók, a szakképzés, továbbá a családi nevelés és ők maguk mennyire felelősek az ifjúsági munkanélküliségért? Milyen szerepük van ezeknek a tényezőknél a fiatalok munkanélküliségében? Az ezekre a kérdésekre adott válaszok elsősorban attól függték, hogy a kérdezetteket mennyire érinti személyesen a munkanélküliség, azaz mit csinálnak jelenleg: tanulnak-e, dolgoznak-e vagy pedig munkanélküliek. Csak néhány esetben volt annak jelentősége, hogy milyen iskolatípusban végeztek.

Az átlagosztályzatokat⁸ a következő táblázat tartalmazza.

Milyen szerepet tulajdonítanak a fiatalok a munkanélküliségükben néhány tényezőnek? (átlagosztályzatokban kifejezve)

	tanulók	dolgozók	munkanélküliek	nem dolgozó családtagok	összesen
az ország gazdasági helyzetének	4,22	4,18	4,11	3,95	4,16
a munkáltatóknak	3,8	3,89	3,90	3,83	3,87
a szakképzésnek	3,89	3,81	3,80	3,99	3,83
a fiataloknak	3,95	3,78	3,73	3,59	3,79
a kormánynak	3,76	3,67	3,59	3,38	3,65
a rendszerváltásnak	3,63	3,62	3,59	3,57	3,60
a családi nevelésnek	3,47	3,35	3,52	3,47	3,40

⁸ Az átlagosztályzatokat úgy számoltuk, hogy a „nagyon nagy” választ adók számát 5-tel, az „elég nagy” választ adókat 4-gyel, a „közepest” adókat 3-mal, az „elég kicsit” mondókat 2-vel, míg a „nagyon kicsit” választók számát 1-gyel szoroztuk, és a részszorzatok összegét elosztottuk az értékelhető választ adók számával.

A minta egészét tekintve azt állapíthatjuk meg, hogy a fiatalok szerint az ifjúsági munkanélküliségükről elsősorban az ország gazdasági helyzete, a munkáltatók, valamint a szakképzés – tehát a rajtuk kívül álló, objektív tényezők – tehetnek. Abban is egységesek a vélemények, hogy a családi nevelésnek van a legkisebb szerepe. Ha viszont abból a szempontból hasonlítjuk össze a véleményeket, hogy a kérdezettek jelenleg mit csinálnak, markáns különbségeket fedezhetünk fel.

A fiatalok bármelyik csoportjáról is van szó, egyértelműen az ország gazdasági helyzetét tartják a leginkább „felelősnek” az ifjúsági munkanélküliségért. Ezt mutatják a táblázat első sorának magas (4 egészen felüli) átlagai. Viszont abban már különbségek vannak közöttük, hogy kit vagy mit tekintenek másod-, illetve harmadsorban „hibásnak”. Akik tanulnak, magukat a fiatalokat hibáztatják munkanélküliségükért, majd pedig a szakképzést. Ez a tény feltehetően azzal függ össze, hogy pillanatnyilag ez a veszély őket fenyegeti a legkevésbé. Azok viszont, akiket – mint dolgozókat – potenciálisan jobban érint a munkanélküliség, a munkáltatókat és a szakképzést okolják, akárcsak maguk az érintettek: a munkanélküli fiatalok.

Figyelemre méltó azonban, hogy az olyan, a „nagypolitikával” összefüggő tényezőket, mint a rendszerváltás, a kormány és az ország gazdasági helyzete, leginkább a tanulók, legkevésbé pedig a munkanélküliek hozzák összefüggésbe a fiatalok munkanélküliségével.

A munka világához való viszonyuk tehát (az, hogy most mit csinálnak: tanulnak, dolgoznak vagy munkanélküliek) sokkal inkább meghatározta az egyes tényezőkről alkotott véleményüket, mint az, hogy milyen típusú iskolában végeztek. Ez utóbbi szempontjából csak néhány esetben találunk különbségeket.

A legképzettebbnek tekinthető fiatalok, a technikusképzőt végzetek érdekes módon másképp látják a munkanélküliséghez vezető „szubjektív” és „objektív” okok jelentőségét, mint a többiek. Így ők gondolják a legkisebbnek a kormány munkanélküliségben játszott szerepét. Ugyanakkor ők azok, akik – feltehetőleg kedvezőbb helyzetük miatt – másoknál jobban hibáztatják magukat a fiatalokat. A szakmunkásképzőt végzetek viszont, akik a legérintettebbek a munkanélküliségben, az ország gazdasági helyzete után a munkáltatókat hibáztatják leginkább a munkanélküliségért.

És hogyan befolyásolják az ifjúsági munkanélküliség lehetséges okairól alkotott véleményeket a pártok iránti érzelmek? Abban nincs különbség a politikai orientációk szempontjából, hogy elsősorban a gazdasági helyzetet okolják a munkanélküliségért. Az Antall-kormányt értelemszerűen a kormánykoalíció hívei marasztalják el a legkevésbé (átlag: 2,83), a legjobban pedig az MSZP hívei (átlag: 3,9). Feltűnő azonban, hogy magukat a fiatalokat is ez utóbbiak hibáztatják leginkább a munkanélküliségükért. A szocialisták fiatal hívei mindenki másnál szigorúbban ítélik meg az egyes tényezőknek az ifjúsági munkanélküliségben betöltött szerepét: mindegyiknek nagyobb jelentőséget tulajdonítanak, mint mások.

Múlt, jelen, jövő

Úgy gondoltuk, hogy a fiatalok *jelenlegi* társadalmi közérzetét akkor tudjuk igazán minősíteni, ha a jelenre vonatkozó véleményeiket a múlt és a jövő összefüggéseiben értelmezzük. Milyennek látják lehetőségeiket: jobbnak, ugyanolyannak vagy pedig rosszabbnak, mint amilyenek szerintük öt évvel ezelőtt lettek volna? És mire számítanak a jövőben: jobbra, ugyanolyanra vagy pedig rosszabbra, mint amilyen

a jelen? Kérdéseinkkel azt próbáltuk feltárni, hogy az öt évvel ezelőtti viszonyokat hogyan értékelik egy pályakezdő szempontjából, illetve milyennek látják a jövőt ugyanilyen szempontból. Kérdéseink a *munkanélküliségre, az elhelyezkedésre, a kereseti lehetőségekre* és általában az *érvényesülésre* vonatkoztak. Nem kétséges, hogy amikor a fiatalok az öt évvel ezelőtti viszonyokat értékelik, akkor egyúttal a Kádár-korszak utolsó éveiről is ítéletet mondanak, minősítve ezzel a rendszerváltás eredményességét is. Ugyanakkor a jelent is minősíti, hogy hozzá képest milyennek látják a múltat. Végül pedig abból is a jelennel való elégedettségükre következtethetünk, hogy mennyire derülátóak jövőbeni esélyeiket illetően. A válaszokból számított indexeket⁹ az alábbi táblázat tartalmazza.

A múlt és a jövő megítélése a munkanélküliség, az elhelyezkedés, a kereseti lehetőségek és az érvényesülés szempontjából (indexek)

	Iskolatípus			Összesen
	Szakk munkásképző	Szakközépiskola	Technikusképzés	
A MÚLT ÉRTÉKELÉSE				
munkanélküliség	0,99	0,93	0,97	0,96
elhelyezkedés	0,95	0,85	0,89	0,91
érvényesülés	0,74	0,49	0,44	0,61
kereseti lehetőség	0,51	0,16	0,15	0,40
A JÖVŐ MEGÍTÉLÉSE				
munkanélküliség	-0,59	-0,29	0,06	-0,40
elhelyezkedés	-0,64	-0,39	-0,23	-0,51
kereseti lehetőség	0,05	0,48	0,71	0,28

A múlthoz és a jövőhöz való viszonyukban éppen az bizonyult az egyik legfontosabb tényezőnek, hogy milyen szintű iskolai végzettséggel rendelkeznek, azaz milyen típusú szakképző iskolát végeztek. A *magasabbban képzettek - a szakközépiskolát és technikumot végeztek - kevésbé borúlátóak a jövőt illetően, mint azok, aki csak szakiskolát vagy szakk munkásképzőt végeztek.* A munkanélküliségre vonatkozó adataink szerint ez utóbbiaknak minden okuk megvan a borúlátásra, hiszen a munkanélküliség szempontjából ők a legveszélyeztetettebbek.

Az előjelekből is látható - és ez talán vizsgálatunk legfigyelemreméltóbb eredménye -, hogy a fiatalok összességében *sokkal kedvezőbben vélekednek a múltról, mint a jövőről.* A múlt megítélésén belül néhány különbséget figyelhetünk meg az egyes területek között. A múlt a jelenhez képest elsősorban a munkanélküliség szempontjából tűnik szépeknek. A fiatalok között szinte teljes összhang van abban a tekintetben, hogy öt évvel ezelőtt kisebb volt a munkanélküliség, mint most. Hasonlóképpen vélekednek az elhelyezkedési lehetőségekről is.

Abból a szempontból viszont megoszlanak a vélemények, hogy öt évvel ezelőtt hogyan lehetett érvényesülni és keresni. Csak a szakk munkásképzőt végeztek értékelik az átlagosnál pozitívabban ezeket a lehetőségeket. A szakközépiskolát és a technikumot végeztek véleménye minden kérdésben közel áll egymáshoz. Hozzájuk képest a szakiskolát és szakk munkásképzőt végeztek pozitívan értékelik a múltat. A múlt általánosan kedvező megítélésén belül legkevésbé pozitívan a kereseti lehetőségekről vélekednek.

⁹ Az indexeket úgy számítottuk ki, hogy a két szélső alternatívát („nagyobb” - „kisebb”, „jobban” - „rosszabbul” és „könyvebben” - „nehézebben”) választók különbségét elosztottuk a szélső alternatívákat választók összegével. Az így kapott indexek értéke +1 és -1 között mozog. Minél jobban megközelíti a +1-et, annál kedvezőbben ítélik meg az adott kérdést. Minél közelebb van ez az érték a -1-hez, annál kedvezőtlenebbül vélekednek az adott dologról.

A jövőt illetően ezzel éppen ellentétes tendenciát figyelhetünk meg. *Miközben mind a munkanélküliség, mind pedig az elhelyezkedés szempontjából kilátástalanak ítélik a jövőt, addig a kereseti lehetőségek szempontjából nagyon bizakodóak.*

Lényeges különbségek vannak viszont az egyes iskolatípusok szerint. A szakiskolát és szakmunkásképzőt végzettek körében a bizakodók aránya csak alig valamivel haladja meg a pesszimizistákét. A szakközépiskolát végzettek körében már sokkal több a bizakodó, a technikumot végzettek pedig egyértelműen az a meggyőződés a jellemző, hogy az 5 szakmájukkal öt év múlva jobban lehet majd keresni, mint most.

A jövő megítélésében éppen azok a szakiskolát és szakmunkásképzőt végzettek a legpesszimizistábbak minden szempontból, akik a múltat mindenki másnál többre értékelték, s akiknek a jelenlegi helyzete a munkanélküliség szempontjából sokkal rosszabb, mint a szakközépiskolát vagy a technikusképzőt végzetteké.

Hogyan függ össze a múlt megítélése a fiatalok jövőképevel? A megkérdezettek 95 százaléka úgy vélte, hogy öt évvel ezelőtt kisebb volt a munkanélküliség, és 74 százalékuk szerint könnyebb volt elhelyezkedni, mint manapság. *Ami viszont a jövőbeni egzisztenciális stabilitást (tehát az elhelyezkedési lehetőségeket) illeti, a múltat ebből a szempontból kedvezőnek ítélik több, mint fele nagyon bizonytalanul látja jövőjét.* Ugyanezek a fiatalok már sokkal kevésbé pesszimizistábbak jövedelmi lehetőségeiket illetően: egyharmaduk szerint jobbak lesznek a kereseti lehetőségek, mint most, és csak egyötödük gondolja, hogy öt év múlva az 5 szakmájával rosszabbul lehet majd keresni. Jövőképtükben tehát egy sajátos kettősséget figyelhetünk meg. Egyrészt a *megélhetés biztonságát* illetően pesszimizisták, másrészt az *anyagi boldogulást* tekintve optimisták.

Ha aszerint vizsgáljuk a múltra és a jövőre vonatkozó véleményeket, hogy jelenleg mit csinálnak a kérdezettek, a következőket állapíthatjuk meg. A fiatalok véleményében az okoz igazán lényeges különbségeket, hogy tanulnak-e vagy sem. Hozzájuk képest a dolgozó és a munkanélküli fiatalok véleménye inkább egymáshoz áll közel. Ez utóbbiak közül azonban a dolgozó fiatalok valamivel derűlátóbbak a jövőbeni kereseti lehetőségeket illetően, mint a munkanélküliek. Ugyanakkor a munkanélküliek abban bíznak jobban, hogy öt év múlva kisebb lesz a munkanélküliség, mint most. Azok, akik jelenleg is tanulnak, nem értékelik annyira pozitívan a múltat, mint dolgozó vagy munka nélküli társaik. Viszont mindenki másnál jobban bíznak abban, hogy öt év múlva kisebb lesz a munkanélküliség, könnyebben lehet majd elhelyezkedni, és az 5 szakmájukkal jobban lehet majd keresni, mint most. Látható tehát, hogy az a tény, hogy ők a szakképző iskola befejezése után folytatni tudták tanulmányaikat, már most arra a meggyőződésre vezette őket, hogy a jövőt illetően a magasabb szintű képzettség a legjobb befektetés.